«Споконвіку було Слово ...»
Св. Євангеліє від Іоанна, глава 1

Розділ 1

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРАВ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ

1.1 Свобода слова та професійна діяльність журналістів в Україні: загальна характеристика, сучасний стан, перспективи розвитку

Право на свободу слова, переконань, вільне вираження своїх думок, а також свободу діяльності ЗМІ є одними з пріоритетних на шляху становлення вільної, демократичної, соціальної, правової держави. Розвитку саме цих прав приділяється особлива увага світового співтовариства в межах загальної спрямованості розбудови демократичних основ в усіх державах світу. Європейський суд з прав людини зазначає, що «свобода вираження є однією з основних складових демократичного суспільства та необхідною умовою його прогресу та розвитку кожної людини. Це стосується не тільки тієї «інформації» та тих «ідей», що сприймаються схвально або з байдужістю, але й тих, які ображають, шокують або дратують державу або частину населення. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та

широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе»[1].

Нормою сучасної політичної культури є розуміння пріоритету (верховенства) прав людини по відношенню до будь-яких інших прав та інтересів (класових, партійних, національних і т. п.), розуміння цих прав і свобод як абсолютної цінності, без якої демократія неможлива в принципі. Справжній демократизм вимагає ліквідації розриву між проголошеними правами та їх реальним втіленням. Свобода є чи не найбільшим здобутком з людських цінностей і надбань. За неї впродовж тисячоліть точилася боротьба. В той же час поняття свободи далеко не однозначне. Різні філософські школи, різні мислителі по-різному намагались збагнути сутність свободи. Думки з цього приводу різні: від абсолютизації свободи, що зводилась до відсутності будь-яких обмежень в діях людини, до розуміння свободи як суто внутрішнього стану людини, що зводилось до твердження, нібито свобода людини існує тільки в ній самій, а отже, у навколишньому світі все детерміновано, і людина на хід подій впливати не може. Ці суперечки пов'язані з діалектикою категорій свободи і необхідності.

Проблема свободи і необхідності тривалий час поставала перед філософами як антиномія (суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою логічно довідне в даній системі): або все підпорядковано необхідності – тоді не може бути свободи, – або ж є свобода, яка заперечує необхідність. Б. Спіноза свободу визначив як усвідомлену необхідність: саме у цьому він вбачав діалектичний зв'язок між свободою і необхідністю[2]. Концепцію про етапи такого усвідомлення, які є водночас етапами соціалізації особи, розробив Ґ.-В.-Ф. Гегель[3]. Акцентування уваги

---

[1] Європейська конвенція з прав людини. Свобода вираження поглядів: довідник з українського та європейського інформаційного законодавства / упоряд. В. Ф. Іванов, Ю. Є. Зайцев. – Київ : Центр вільної преси, 2002. – С. 139.

[2] Карпенко В. О. Інформаційна політика та безпека : підруч. / В. О. Карпенко. – Київ : Нора-друк, 2006. – С. 251.

[3] Васильченко О. П. Рівність як форма вираження буття фізичної особи [Електронний ресурс] / О. П. Васильченко // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 61. – Режим доступу http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&

саме на пізнанні необхідності було значним досягненням філософської думки, завдяки чому виникла можливість з'ясувати (хоч і в абстрактній формі) діяльне ставлення людини до світу, встановити співвідношення між людськими цілями й певними законами розвитку природи й суспільства.

Однак саме по собі пізнання необхідності тих обставин, які вже склалися, може привести до висновку про їхню фатальну неминучість і незмінність. Проте якби це було так, то жоден акт творчості був би неможливим. Людина не просто прагне відкрити закон (скажімо, закон земного тяжіння), а намагається насамперед використати його в своїх цілях. Ф. Енгельс, підкреслюючи здатність людини планомірно змушувати закони природи діяти для певних цілей, приймати рішення зі знанням справи, робить висновок про те, що свобода полягає в основаній на пізнанні необхідності природи панування над собою й над зовнішньою природою[1].

Діалектична залежність категорій свободи і необхідності, заперечуючи одна одну, водночас не виключають одна одну, а за певних умов переходять одна в одну. Не слід абсолютизувати жодну з них. Доведена до крайності, себто до вседозволеності, свобода перетворюється на свою протилежність – свавілля, анархію, беззаконня, коли, власне, зникає саме поняття свободи. Водночас і абсолютизація необхідності веде до безпросвітництва, духовного і фізичного рабства, знищення людської сутності, перетворення людини на детерміновану істоту. Таке розуміння меж свободи багато в чому базується на уявленні І. Канта про право та свободу, на думку якого, «право – це сукупність умов, при яких свавілля одного сумісне зі свавіллям іншого з точки зору загального закону свободи. ... загальний правовий закон проголошує: вчиняй зовнішньо так, щоб вільний прояв твого свавілля був сумісний із свободою кожного, відповід-

---

S21REF=10&S21FMT=№juu_all&C21COM=S&S21CN№R=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=EJ000026%2F2014%2F1.

[1] Маркс Карл, Энгельс Фридрих Сочинения (2-е издание). Том 20 / Государственное Изд-во политической литературы. – Москва, 1961. – С. 116–117.

но до загального закону...»[1]. За Кантом, «поняття свободи – це чисте поняття розуму, яке саме тому трансцендентне для теоретичної філософії, тобто йому не може відповідати жоден із прикладів з можливого досвіду... На цьому (з практичної точки зору) практичному розумінні свободи ґрунтуються безумовні практичні закони, що мають назву моральних, які стосовно нас... суть імперативи (веління або заборони), притому категоричні (безумовні) імперативи... Свобода, до якої мають відношення юридичні закони, може бути свободою лише у зовнішньому застосуванні, а та свобода, до якої мають відношення інші, може бути свободою як у зовнішньому, так і у внутрішньому застосуванні свавілля, оскільки він визначається законами розуму»[2].

Під впливом «кантівського» розуміння свободи В. Д. Зорькін вказав на необхідність «чітко розуміти різницю між правовою свободою та «свободою», що правопорушує, тобто свавіллям[3]. Безмежна свобода не відповідає інтересам ні окремої особистості, ні суспільства в цілому. Істинна свобода усвідомлює свої межі[4]. Отже, з одного боку, свобода полягає у, можливостях діяти на власний розсуд, з іншого – покладає на людину певні обов'язки. Відповідно до ст. 23 Конституції України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Права і свободи не є чимось безмежним та абсолютним, вони перетинаються між собою, з інтересами суспільства та держави, таким чином об'єктивно визначаючи межі своєї свободи. Так, право на фізичну недоторканість обмежене правом правоохоронних органів та інших осіб на правомірне застосування сили до порушника; право на свободу слова та свободу жу-

---

[1] Кант И. Введение в учение о праве. Сочинения в шести томах. Т. 4, ч. 2 / И. Кант; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. Я. Гулыги, Т. И. Ойзермана; ред. В. Ф. Асмус. – М. : Изд-во социально-экономической литературы «Мысль», 1965. – С. 139, 140.

[2] Кант И. Введение в учение о праве. Сочинения в шести томах. Т. 4, ч. 2 / И. Кант; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. Я. Гулыги, Т. И. Ойзермана; ред. В. Ф. Асмус. – М. : Изд-во социально-экономической литературы «Мысль», 1965. – С. 128, 129, 120–121.

[3] Зорькин В. Д. Правовой путь России / В. Д. Зорькин // Библиотечка Российской газеты. – 2014. – Вып. 8. – С. 83.

[4] Ильин И. Общее учение о праве и государстве (фрагменты) / И. Ильин // Правоведение. – 1992. – № 3. – С. 96.

рналістської діяльності – правом на недоторканність приватного життя. Для забезпечення свободи, а також її обмеження в інтересах суспільства, держава встановлює кримінально-правові заборони. С. О. Маркунцов влучно зазначає: «У певному сенсі, кримінально-правова заборона – це найбільш жорстка межа суспільної свободи, що легально встановлюється державою. З одного боку, свободи як міри можливої поведінки індивіда в суспільстві. Відомо, що реалізація свободи кожного громадянина неможлива без встановлення її меж. Свобода кожного громадянина розповсюджується лише до тієї межі, де починається свобода інших людей. З іншого боку, свобода суспільства від злочинів, бо якщо існують злочини, то немає свободи – ні для законослухняних громадян, ні для тих, хто скоює злочини»[1].

Статтею 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. На засоби масової інформації покладено обов'язок правдиво і неупереджено повідомляти суспільству будь-яку інформацію, що має суспільний інтерес. У сучасному світі засоби масової інформації є найбільш широким і доступним засобом пошуку, отримання та розповсюдження інформації. Посилення відчутного впливу інформаційної сфери на життя людини, на діяльність держави і суспільства перетворилося на одну з особливостей соціального розвитку другої половини XX століття і початку XXI століття. Це, по-перше, визначається науково-технічною революцією у сфері обчислювальної техніки і телекомунікації, що відчутно підвищує ефективність діяльності, пов'язаної з інформацією, по-друге, права і свободи у сфері «інформаційної» діяльності людини відзначаються як головні цінності сучасної цивілізації. І. Мелюхін зазначив, що нові інформаційні та телекомунікаційні технології впливають на: 1) розширення прав громадян шляхом надання моментального доступу до широкого кола інформації; 2) збільшення можливості людей брати участь у процесі ухвалення політичних рішень і стежити за діями урядів; 3) надання можливості людям стати активними ви-

[1] Маркунцов С. А. Теория уголовно-правового запрета : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Сергей Александрович Маркунцов. – Москва, 2015. – С. 44

робниками інформації, а не лише її пасивними споживачами; 4) забезпечення засобів для захисту приватного життя та анонімності особистих послань і комунікацій. Тому демократичне «інформаційне» суспільство має характеризуватися відкритістю і доступністю інформації, створенням реальних можливостей та доступністю використання накопичених знань – головного багатства суспільства, «включеністю» в світові інформаційні канали.

Питання юридичної регламентації та правового забезпечення діяльності засобів масової інформації в державах колишнього СРСР залишаються на сьогодні одними з найбільш актуальних. Це пояснюється насамперед відсутністю протягом багатьох десятиліть правової бази щодо діяльності засобів масової інформації в Радянському Союзі. Будучи складовою частиною авторитарного режиму, журналістика за часів колишнього СРСР у своїй діяльності спиралась на партійні постанови та вказівки, а не на правові документи, як прийнято в усіх цивілізованих країнах світу. І лише з проголошенням демократії та гласності після 1986 року, із прийняттям у 1990 році в колишньому СРСР Закону «Про пресу та інші засоби масової інформації»[1] поступово почали розв'язуватися проблеми функціонування ЗМІ[2]. Важливого значення вони набули в Україні після прийняття Декларації про державний суверенітет України[3], Акта проголошення її незалежності[4]. Правова регламентація в нашій державі, яка почалася з 1990 року, надала правову основу для подальшої діяльності ЗМІ України. Важливі положення щодо цього були закріплені в Кон-

---

[1] Закон СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації» // Відомості Верховної ради. – 1990. – № 26. – Ст. 492.

[2] Гавдьо Ю. Р. Історичні аспекти нормативно-правового регулювання засобів масової інформації / Ю. Р. Гавдьо // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – № 1 (3). – 2010. – С. 47.

[3] Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1990. – № 31. – Ст. 429.

[4] Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 38. – Ст. 502.

ституції України[1]. Так, у ст. 15 та ст. 34 Основного закону зазначається, що суспільне життя в нашій державі ґрунтується на політичній, економічній та ідеологічній багатоманітності. Кожна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена[2].

Починаючи з 1992 р. Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів, які стосуються різних галузей діяльності ЗМІ. На сьогодні українське законодавство про ЗМІ та інформаційний простір включає в себе значну кількість нормативних документів. Серед них закони України «Про інформацію»[3], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»[4], «Про телебачення і радіомовлення»[5], «Про авторське право і суміжні права»[6], «Про інформаційні агентства»[7], «Про рекламу»[8], «Про державну таємницю»[9], «Про внесення змін і доповнень до положення законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій»[10], «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомо-

---

[1] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

[2] Там само.

[3] Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.

[4] Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – № 1. – Ст. 1.

[5] Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 10. – Ст. 43.

[6] Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 13. – Ст. 64.

[7] Закон України «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – № 13. – Ст. 83.

[8] Закон України «Про рекламу» від 03.07.1996 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 39. – Ст. 181.

[9] Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 16. – Ст. 93.

[10] Закон України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» від 06.05.1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 24. – Ст. 259.

влення»[1], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»[2], «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації»[3], «Про видавничу справу»[4], «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України»[5], «Про телекомунікації»[6], «Про доступ до публічної інформації»[7].

Таким чином, на сьогодні створена широка правова база діяльності засобів масової інформації. Продовжується робота, спрямована на вдосконалення існуючих правових норм і посилення заходів у сфері забезпечення свободи слова та журналістської діяльності. Тільки за останні вісім років з'явилось шість законопроектів щодо посилення державно-правових гарантій у сфері забезпечення професійної діяльності журналістів. Два з них вже отримали статус закону, інші знаходяться на різних стадіях розгляду. Змінилося і ставлення українського суспільства до засобів масової інформації. Останні все частіше виконують функцію «сторожових псів демократії». Події, які відбуваються в Україні, починаючи з 2005 року, в багатьох випадках своїм виникненням та розвитком зобов'язані саме українським мас-медіа. Однак незважаючи на те, що з часів незалежності український законодавець піклується про розширення меж права на свободу слова, журналістська діяльність в

---

[1] Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23.09.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 48. – Ст. 296.

[2] Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 50. – Ст. 302.

[3] Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23.09.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 49. – Ст. 299.

[4] Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 32. – Ст. 206.

[5] Закон України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» від 18.07.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 45. – Ст. 284.

[6] Закон України «Про телекомунікації» від 22.01.2014 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 12. – Ст. 155.

[7] Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314.

Україні стає однією з найнебезпечніших професій і зазнає постійних утисків з боку представників влади. 2014 рік став критичним для свободи слова в Україні. Кількість порушень сягнула майже тисячі випадків, уперше за останні 10 років на території України загинули журналісти під час виконання професійних обов'язків. При цьому саме у 2014-му відійшла вертикальна цензура, припинилися кримінальні переслідування журналістів, суттєво зменшився політичний тиск на ЗМІ. Загальна кількість порушень свободи слова у 2014 році становила 995 випадків, що вдвічі перевищує показники 2013 року (496 випадків) і втричі – 2012-го (324 випадки). Парадокс полягає у тому, що найчастіше права журналістів порушують ті люди, які мали би забезпечувати права журналістів (працівники поліції, силових структур, Управління державної охорони).

В Україні створені і працюють громадські організації, діяльність яких спрямована на захист свободи слова та сприяння становленню громадянського суспільства. Більше 12 років Інститут масової інформації (ІМІ) проводить моніторинг порушень прав журналістів в Україні. Основними категоріями порушень, якими оперує зазначена організація, є вбивства та викрадення журналістів, арешти та затримання, побиття, напади і залякування, а також перешкоджання виконанню професійних обов'язків та цензура. Крім того, як окремі випадки розглядається економічний, політичний та інший непрямий тиск на журналістів і судові позови до ЗМІ. Аналіз вказаних статистичних даних (додаток 1) свідчить про вибухоподібне зростання порушень саме злочинного характеру на представників ЗМІ – побиття, напади. Ріст цих показників становить з 46 у 2002 році до 286 у 2014 році. Якщо вбивства журналістів в Україні в попередні роки були поодиноким явищем – з 2002 по 2013 загинуло лише 9 журналістів, – то лише у 2014 році зафіксовано 7 таких випадків. «Окрім зростання кількості нападів на журналістів у зв'язку з їхньою роботою, ми також відзначили певну еволюцію насилля щодо журналістів у 2014 році, – заявила виконавчий директор Інституту масової інформації Оксана Романюк. – Ніколи раніше ми не стикалися із викраденнями журналістів незаконними

збройними формуваннями, ніколи раніше не було внутрішніх переселенців-журналістів, які змушені були покинути свої місця проживання у зв'язку з професійною діяльністю. У 2014 році таких випадків були десятки»[1]. Якщо прикметою 2012 року у сфері порушення свободи слова та журналістської діяльності були затягування й відмови у порушенні кримінальних проваджень за перешкоджання професійній діяльності журналістів правоохоронними органами, практика повернення до кримінальних справ за фінансові злочини, як-от справа проти М. Княжицького (Головного директора ТВі), чи то для захисту приватності, як справа за фактом поширення фотографій мобільного телефону депутата парламенту В. Ландіка, то 2013–2014 рр. ознаменувалися нападами та вбивствами журналістів. У 2014 році такі міжнародні організації, як «Репортери без кордонів» та Комітет захисту журналістів, включили Україну до трійки країн світу, що є найбільш небезпечними для журналістів (після Сирії та Палестини). Підстави – протягом року на території України загинуло 7 журналістів, з них один, В. Веремій, убитий під час подій на Майдані, і 6 – у зоні АТО. Дані ІМІ об'єктивно свідчать, що убивства журналістів та зростання фізичної агресії пов'язані з двома ключовими факторами: подіями на Майдані та згодом – агресією і воєнними діями на території України. Регіонами, де найчастіше порушувались права журналістів у 2014 році, виступають Київська обл. (159 випадків нападу та побиття журналістів), АР Крим (35 випадків), Одеська та Донецька обл. (відповідно 30 та 26 нападів). 2016 рік продовжив сумну традицію. 20 липня з використанням вибухового пристрою цинічно та відкрито було вбито відомого журналіста П. Шеремета[2]. Органами Національної поліції станом на 28.04.2016 зареєстровано 64 правопорушення за фактами вчинення злочинів стосовно журналістів. З них – 47 порушень прав журналістів за статтею 171 КК України

[1] Рік 2014: підсумки свободи слова в Україні. Інститут масової інформації (інфографіка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imi.org.ua/№ews/47098-rik-2014-pidsumki-svobodi-slova-v-ukrajiN№i-iN№stitut-masovoji-iN№formatsiji-iN№fografika.html.

[2] Загинув журналіст Павло Шеремет. Хроніка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2016/07/20/7111744/.

(«Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»). Також зареєстровано 16 порушень за статтею 345-1 КК України («Погроза або насильство щодо журналіста») і одне порушення за статтею 347-1 ККУ («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»)[1].

Економічний тиск, цензура не мають такої динаміки, хоча також демонструють зростання у 2–3 рази. Взагалі, починаючи з 2012 року, порушення прав журналістів мають лавинний характер, а сучасні тенденції у сфері дотримання свободи слова свідчать про можливість подальшого розвитку негативної динаміки.

Незважаючи на зростання загроз, у країні лишилася актуальною проблема безкарності. «У 2014 році, попри прихід нової влади, ми так і не побачили активних розслідувань нападів на журналістів або покарання агресорів. На жаль, безкарність лишилася практично на рівні минулого року. Водночас у 2014 році сталося багато випадків, за які держава Україна не може нести відповідальності, оскільки вона не контролює частину своєї території», – вважає медіа-юрист ІМІ Р. Головенко[2]. Кількість випадків цензури у 2014 році вдвічі перевищила показник 2013 року (152 проти 62 у 2013-му). Однак цензура у 2014 році була більше пов'язана з масовими протизаконними відключеннями українських телеканалів в Криму та на окупованих територіях Донбасу. Пік таких випадків припав на травень (38) та червень (28) і був пов'язаний із відключенням українських телеканалів у східних регіонах України.

Негативними слід визнати окремі дії можновладців і в законодавчому просторі. В Україні за останнє десятиліття були неодноразові намагання відновити у кримінальному кодексі відповідальність за наклеп та образу. Остання спроба відбулася 16 січня 2014 р., при прийнятті так званих «драконівських законів». Було встановлено кримінальну

---

[1] ГПУ зареєструвала з початку року 64 порушення прав журналістів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imi.org.ua/№ews/53448-gpu-zareestruvala-z-pochatku-roku-64-porushe№№ya-prav-jur№alistiv-v-ukraji№i.html.

[2] Рік 2014: підсумки свободи слова в Україні. Інститут масової інформації (інфографіка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imi.org.ua/№ews/47098-rik-2014-pidsumki-svobodi-slova-v-ukraji№i-i№stitut-masovoji-i№formatsiji-i№fografika.html.

відповідальність за наклеп (ст. 151-1 КК України); незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, суддю, їхніх близьких родичів або членів сім'ї (ст. 343 та ст. 376 КК України); несанкціоноване втручання в роботу державних електронних інформаційних ресурсів або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 361-3 КК України); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що оброблюється в державних електронних інформаційних ресурсах (ст. 361-4 КК України); несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в державних електронних інформаційних ресурсах або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 362-1 КК України)[1]. Однак у зв'язку з великим суспільним резонансом та масовими протестами громадян зазначені закони були скасовані[2].

Не полишаючи спроб заново криміналізувати наклеп та образу, остання з яких відбулась у січні 2014 р., український законодавець здійснює тиск на засоби масової інформації також у цивільно-правовій сфері. У 2004 році були прийняті зміни до Декрету Кабінету Міністрів «Про державне мито», якими були збільшені ставки судового збору за позовними заявами про захист честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи на відшкодування моральних збитків[3]. Таке рішення було викликане необхідністю захисту ЗМІ від багатомільйонних

---

[1] Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014р. № 721-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 801.

[2] Закон України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 28.01.2014 р. № 732-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 811.

[3] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова» від 03.04.2003 р. № 676-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zako№4.rada.gov.ua/laws/show/676-15/ed20040101.

позовів, за якими ще до початку розгляду позову арештовували майно та кошти цих організацій. У багатьох випадках такі дії, навіть якщо позов і не задовольнявся, призводили до закриття газет та журналів. З прийняттям 10 % ставки збору позови до ЗМІ суттєво зменшились. Однак вже у 2011 році розмір ставки був знижений до рівня 1 %[1]. І тільки під тиском громадськості та представників ЗМІ він знову був диференційований залежно від суми позову від 0,2 % розміру мінімальної заробітної плати до 10 % ціни позову[2]. Яскравою ілюстрацією позитивного та негативного впливу на свободу слова цих законодавчих новел є статистичні дані Інституту масової інформації щодо судових позовів до ЗМІ та журналістів в Україні. Так, якщо у 2002 році судових позовів до ЗМІ нараховувалось близько 40, то вже у 2005 році їх зменшилось більше ніж у двічі (13 позовів).

Таким чином, стан українських медіа продовжує залишатися складним. З одного боку, Україна займає одне з перших місць у СНД за кількістю та якістю законів, присвячених діяльності мас-медіа. Загалом, здавалося б, що діяльність системи медіа в Україні у правовому плані відрегульована нормально і так само нормально має функціонувати. Але, з іншого боку, рівень застосування всіх цих законів на практиці, на жаль, залишає бажати кращого. Немає жодного закону в сфері медіа, який виконували б у повному обсязі. Закони, які існують, але не функціонують, на жаль, нічого не можуть дати суспільству. Значна кількість суспільно-політичних видань є виразниками інтересів тих чи інших фінансово-політичних угруповань. Для більшості власників медіа вони служать не для отримання прибутку, а для формування вигідної громадської думки. Вкладаючи гроші в медіа бізнес, більшість інвесторів розглядають цю діяльність як підсобну щодо основного бізнесу. Крім того, неприбутковість медіа, хоч як це не

---

[1] Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakoNo4.rada.gov.ua/laws/show/3674-17/ed20110708.

[2] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 19.09.2013 р. № 590-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakoNo4.rada.gov.ua/laws/show/590-18/paraNo21#No21.

парадоксально, вигідна їхнім власникам. Журналістами легше керувати, коли вони знають, що зарплата напряму залежить не від аудиторії і реклами, а від внеску власника медійного органу. Врешті-решт, саме кризовий стан видань призводить до поширення такого явища, як прихована реклама, або того, що деякі газети та журнали з метою реклами у кілька разів завищують свої наклади. У цих умовах безліч критичних матеріалів, розміщених в медіа, є не показником свободи слова, а виконанням замовлень засновників або спонсорів зі знищення бізнесових або політичних конкурентів. Багато органів мас-медіа – не засоби інформування аудиторії, а інструменти впливу фінансово-політичних угруповань. Отже, інтереси суспільства відходять на другий план.

1.2 Свобода слова як невід'ємне конституційне право людини

Найважливішим досягненням людини, яке дозволило їй використовувати загальнолюдський досвід (як минулий, так і сучасний) стало слово. Спілкування разом із пізнанням, діяльністю і відносинами є атрибутивною складової соціуму і людини. Пізнання і діяльність людини спрямовані на осягнення та перетворення навколишнього світу і самого себе. Але ні пізнання, ні діяльність неможливі без взаємодії індивідів, яке встановлює порозуміння, необхідне для спільної діяльності. Оволодіння членороздільною мовою дозволило людині обмінюватися інформацією як у межах одного покоління, так і між поколіннями. Розвиток мови сприяв появі спільної трудової діяльності, колективного полювання, накопиченню та передачі досвіду. Спілкування, тобто взаємодія однієї людини з іншою, – це родова властивість людини, умова життя людських спільнот в цілому і кожної людини зокрема. Саме завдяки взаємодії формувалися й історично – в філогенезі, і онтогенетично всі здібності і засоби людської комунікації. Навіть найпотаємніші, інтимні переживання людини, її потаємні бажання вкорінені в таких комунікативних опосередковуваннях, як слово, мова, емоційно-мотиваційні та ціннісно-нормативні